

Harry Wüstemann, *Die Dolche und Stabdolche in Ostdeutschland, Prähistorische Bronzefunde, Abteilung VI, Band 8*, ss. 168, tabl. 78; Franz Steiner Verlag, Stuttgart 1995.

Kolejny tom zainicjowanej przez H. Müllera-Karpe serii *Prähistorische Bronzefunde* poświęcony jest metalowym sztyletom i berłom sztyletowym z terenu Niemiec wschodnich. Obszar ten obejmuje Meklemburgię – Przedpomorze, Brandenburgię, Saksonię – Anhalt, Saksonię oraz Turynię. Oprócz sztyletów wczesnobrązowych, uwzględnione zostały także schyłkoweolityczne sztylety miedziane, stanowiące najstarszą grupę tych zabytków metalowych.

Obok sztyletów z pełną rękojeścią i ostrzy sztyletów z trzonkiem wykonanym pierwotnie z substancji organicznej w prezentowanym tomie omówione zostały berła sztyletowe i należące do tej samej grupy, pozbawione trzonków ich ostrza. Dalej uwzględnione są pewne formy specjalne (typ Unika) ze względu na ich oczywisty, funkcjonalny związek z berłami sztyletowymi. Do pracy włączono również,

ze względu na swe formalne podobieństwo do sztyletów, pochodzące przede wszystkim z północy omawianego obszaru lance z młodszej epoki brązu oraz miniaturowe miecze.

Trzyzęściowa konstrukcja tomu jest zgodna ze schematem przyjętym dla tej serii.

We wstępie poprzedzającym najobszerniejszą, analityczną część pracy opisującą poszczególne typy sztyletów, autor szczegółowo zapoznaje nas z historią badań szczególną uwagę przywiązując do pracy Oskara Monteliusa¹, który jako pierwszy zajął się dokładniej sztyletami z epoki brązu w ramach swoich studiów nad chronologią starszej epoki brązu. Porusza on w nich m. in. problem genezy szty-

¹ O. Montelius, *Die Chronologie der ältesten Bronzezeit in Nord-Deutschland und Skandinavien*, Braunschweig 1900. *Archiv für Anthropologie* 25 i 26.

letów z pełną rękojeścią, których pochodzenie wiązało z Italią. Do pracy Monteliusa nawiązują późniejsze opracowania, zajmujące się tym tematem, a Wüstemann uważa ją za fundamentalną dla dalszych badań.

Ważnym uzupełnieniem historii badań jest zamieszczona na ostatniej stronie tomu mapa obrazująca zakres terytorialny istniejących opracowań sztyletów i mieczy z terenu Europy w epoce brązu i wczesnej epoce żelaza. Na jej podstawie praca niniejsza okazuje się być ważną kontynuacją istniejących opracowań Irlandii², Wielkiej Brytanii³, Słowacji⁴, Polski⁵, Francji⁶, Rumunii⁷, Włoch⁸ i Europy Środkowej⁹.

Istotną część wstępu stanowi próba rekonstrukcji sposobów produkcji prezentowanej grupy zabytków, którą w pewnym stopniu umożliwiły badania radiologiczne. Biorąc to pod uwagę autor wyróżnia i szczegółowo analizuje:

- sztylety z dwuczęściową, odlewaną rękojeścią,
- sztylety z rękojeścią tulejową,
- sztylety z odlewaną w całości, pustą wewnątrz rękojeścią,
- sztylety z litą odlewaną rękojeścią,
- odlewane w całości sztylety z pełną rękojeścią.

Jeśli chodzi zaś o sposoby przymocowywania ostrzy berła sztyletowych do trzonów, przedstawiono kilka wariantów. Pierwszy polegałby na umieszczeniu oddzielnie odlanej klingi w szczelinie trzonu i umocowanie jej trzema stożkowatymi nitami. Kolejna metoda polega na mocowaniu ostrza za pomocą mniejszych, wpuszczonych wewnątrz nitów. W innej grupie tych zabytków oddzielnie odlane ostrze zostało połączone z trzonem przy pomocy metody „na wosk tracony”. Istnieją berła sztyletowe, których ostrze i obuch zostały odlane w jedną część za pomocą niszczących form odlewniczych lub przy użyciu formy dwuczęściowej.

² P. Harbison, *The Daggers and Halberds of the Early Bronze Age in Ireland*, *Prähistorische Bronzefunde (PBF)*, VI/1, München 1969.

³ S. Gerloff, *The Early Bronze Age Daggers in Great Britain*, *PBF*, VI/2, München 1975.

⁴ J. Vladár, *Die Dolche in der Slowakei*, *PBF*, VI/3, München 1974.

⁵ M. Gedl, *Die Dolche und Stabdolche in Polen*, *PBF*, VI/4, München 1980.

⁶ G. Gallay, *Die kupfer- und altbronzezeitliche Dolche und Stabdolche in Frankreich*, 1981. *Die mittel- und spätbronze- sowie ältereisenzeitlichen Bronzedolche in Frankreich und auf den Britischen Kanalinsel*, *PBF*, VI/5, München 1988.

⁷ A. Vulpe, *Die Kurzschwerter, Dolche und Streitmesser der Hallstattzeit in Rumänien*, *PBF*, Stuttgart, 1990.

⁸ V. Bianco, *I pugnali nell'Italia Continentale*, *PBF*, Stuttgart, 1994.

⁹ S. Sievers, *Die Späthallstattdolche in Mitteleuropa*, 1982.

We wstępie znalazło się także miejsce na nakreślenie obrazu stosunków chronologiczno-kulturowych na terenie Niemiec wschodnich. Chronologiczna klasyfikacja źródeł na terenie objętym niniejszym opracowaniem nie jest jednolita ze względu na różnice przestrzenno-kulturowe. Podczas gdy dla części północnej używany jest powszechnie schemat chronologiczny, wypracowany przez Monteliusa, na południu stosuje się środkowoeuropejski system chronologii Reineckego. Różnice między nimi są szczególnie istotne z chwilą ekspansji z północy skandynawskiego modelu kulturowego mającej miejsce w trakcie III okresu epoki brązu. We wschodnich Niemczech granica ta przebiega od wschodu na wysokości Doliny Eberswaldzkiej, przez obszar Szprewy i Haweli, a dalej na północ od Magdeburga, wzdłuż rzeki Ohre. Na północy tego obszaru epokę brązu wyznaczają wpływy kultury unietyckiej obserwowalne już pod koniec I okresu epoki brązu. Manifestowało się to licznymi znaleziskami pojedynczymi oraz pewną liczbą skarbow. Brak grobów o metryce wczesnobrązowej nasuwa wniosek, iż przejście od młodszej epoki kamienia do epoki brązu miało miejsce w znacznym stopniu jeszcze w ramach wzajemnych oddziaływań kultur schyłkowoneolitycznych. Podobnie przebiegało przejście do epoki brązu w przyległych obszarach Brandenburgii. Obecne tu pojedyncze groby kultury unietyckiej wskazują, że niewielkie grupy ludności kultury unietyckiej brały udział w tworzeniu wewnętrznego obrazu wczesnej epoki brązu. W dalszym ciągu epoki brązu północna część interesującego nas obszaru została ogarnięta wpływami rozwijającej się kultury nordyjskiej. Świadczy o tym obecność mieczy z pełną rękojeścią oraz ozdób o charakterze nordyjskim.

Początek młodszej epoki brązu miało miejsce w ciągu III (IIIb) okresu epoki brązu. Znamionuje to przejście do ciałopalnego obrządku pogrzebowego realizowanego początkowo przez zakładanie cmentarzysk kurhanowych, a potem popielnicowych grobów płaskich. W obrazie kulturowym młodszej epoki brązu nie są widoczne żadne istotne zmiany jednakże większa frekwencja znalezisk przemawia za znacznym zagęszczeniem sieci osadniczej. W stosunkach kulturowych z południem daje się zauważyć, w ciągu młodszej epoki brązu, zmiana tworząca wyraźną cezurę chronologiczną. Wynikło to z faktu, iż wpływ brązu z obszaru czesko-węgiersko-wschodnioalpejskiego w końcu IV okresu epoki brązu został przerwany, a w okresie następnym zostały nawiązane nowe kontakty ze strefą zachodnioalpejską. Przez to młodszą epokę brązu na północy omawianego obszaru daje się podzielić na odcinek starszy (III b-IV

okres EB) i młodszy (V-VI okres EB). W młodszej i późnej epoce brązu (IV-VI okres EB) sztylet znika niemal całkowicie z obrazu kultury materialnej. Jako echo tradycji produkcji sztyletów ze środkowej epoki brązu uważane są sztylety ze skarbu odkrytego w Berlinie-Lichtenfeld (koniec III okresu EB), prawdopodobnie także zaginiony okaz ze skarbu w Kyffhäuser (IV okres EB) o formie dokładniej nie rozpoznanej.

W południowej części Niemiec wschodnich rozwój przebiegał wyraźnie inaczej niż na północy. Teren ten objęła swym zasięgiem we wczesnej epoce brązu kultura unietycka. Zgodnie z obecnym stanem badań rozwinęła się ona ze schyłkoweolitycznego substratu kultury amfor kulistych i kultury ceramiki sznurowej pod silnymi wpływami z rejonu czesko-morawskiego oraz karpackiego. Kultura ta nie tworzy jednolitego, zamkniętego obrazu osadnictwa, lecz dzieli się na kilka mniej lub bardziej odizolowanych grup. W trakcie fazy starszej kultura unietycka nosi jeszcze silne cechy neolityczne i w związku z tym wyroby metalowe są niezmiernie rzadkie. Natomiast faza następna wyróżnia się bogactwem wyrobów brązowych. Berła sztyletowe i trójkątne sztylety z pełną rękojeścią do pewnego stopnia także same ostrza trójkątnych sztyletów, wydają się być ważnymi formami przewodnimi. W schyłkowej fazie kultury unietyckiej, w północnej Turynii, pojawiają się nieliczne kurhany z inwentarzem kultury Sögel, które łączy się z bezpośrednim przybyciem niewielkiej grupy nosicieli tej kultury z północnego-zachodu.

Wüstemann powołując się na nowe ustalenia twierdzi, iż elementy późnunietyckie w połączeniu z wpływami mogiłowymi, jako część składowa tzw. kultury przedłużycyckiej na obszarze sasko-łużyckim, brały udział w genezie kultury łużyckiej. Rozwinęła się ona dość szybko po fazie przedłużycyckiej, obejmując swy zasięgiem w okresie Ha A stosunkowo duży obszar osadniczy.

Najobszerniejszą częścią wstępu jest podrozdział przedstawiający schyłkoweolityczne sztylety miedziane oraz sztylety brązowe w kontekście kulturowym.

W archeologicznym obrazie kultury materialnej końcowego neolitu widoczna jest po raz pierwszy w większej liczbie broń zaczepna. Jednocześnie po raz pierwszy obserwuje się umocnione osady. W strukturze społecznej późnego neolitu powstały najprawdopodobniej uwarunkowania, które prowadziły do zbrojnych konfliktów między grupami ludzkimi. W ten sposób broń zaczepna, a w szczególności sztylety, stały się nieodzownym atrybutem życia codziennego. Niemal wszystkie okazy sztyletów miedzianych

pochodzą z grobów kultury amfor kulistych. Okaz odkryty w grobie kultury ceramiki sznurowej z miejscowości Bleckendorf jest uważany przez niektórych badaczy za faktycznie związany z ludnością kultury amfor kulistych.

Z wczesnej epoki brązu znamy natomiast sztylety z pełną rękojeścią, berła sztyletowe, ostrza berel sztyletowych oraz ostrza sztyletów. Tabela umieszczona przez autora poniżej ukazuje liczebność poszczególnych form, dzieląc je ze względu na miejsce odkrycia.

Kolejną grupą prezentowanych zabytków są trójkątne sztylety z pełną rękojeścią. W tabelce autor zestawiał okazy znane z obszernego monograficznego opracowania tych sztyletów pióra O. Uenze¹⁰ z nowymi egzemplarzami pomnażającymi stan ilościowy źródeł. Autor zwraca uwagę, że przy krytycznym rozważeniu funkcji tych przedmiotów, wątpliwe jest czy pełniły one funkcję militarną, gdyż budowa ich ostrzy wydaje się do tego nieodpowiednia. Są one bowiem w wielu wypadkach tępe lub całkowicie zaokrąglone. Nieodpowiednia jest także zdaniem autora w budowie ostrzy m. in. typu unietyckiego ich szerokość.

Charakterystyczną formą przewodnią wczesnej epoki brązu są obok trójkątnych sztyletów również berła sztyletowe, interpretowane jako oznaka wysokiej pozycji społecznej lub przedmiot ceremonialny.

Radykalna zmiana, która zaszła w przejściu z wczesnej do starszej epoki brązu zauważalna jest także w asortymencie sztyletów. Z obrazu kulturowego znikają np. berła sztyletowe. Znacznie mniej liczne na stanowiskach z tego okresu są sztylety z pełną rękojeścią. Przeważającą grupę stanowią teraz ostrza sztyletów, których frekwencja w porównaniu z wczesnobrązowymi znacznie wzrosła. Znanie są również pojedyncze egzemplarze sztyletów z językową rękojeścią.

W młodszej epoce brązu właściwie rozumiane sztylety znikają niemal z obrazu kulturowego omawianego obszaru. Dotychczas znane są tylko pojedyncze egzemplarze.

Podstawową część tomu, co jest typowe dla serii PBF, stanowi katalog porządkujący źródła według typów i wariantów.

Wśród wczesnobrązowych sztyletów z pełną rękojeścią autor wyróżnia pięć typów. Kryterium do ich wydzielenia były m. in. kształt płytek tworzących rękojeść, jej przekrój, liczba nitów łączących ostrze z rękojeścią. Cechy te stały się podstawą podziału sztyletów na typ unietycki, charakteryzujący się m.

¹⁰ O. Uenze, Die frühbronzezeitlichen triangulären Vollgriffdolche, Vorgeschichtliche Forschungen, t. 11, 1938.

in. płaskim ostrzem, półkolistym zakończeniem rękojeści z wycięciem stanowiącym $3/4$ koła. Połączenie ostrza z rękojeścią umożliwia 5 lub rzadziej 3 nity. Typ kolejny (typ nadodrzańsko – nadłabski) o wąskich płytkach rękojeści, w przybliżeniu półkolistym jej przekroju i płaskołurowatej podstawie został dodatkowo podzielony na 3 warianty różniące się między sobą m. in. ukształtowaniem płytek podstawy rękojeści. Cechą typu saksońskiego natomiast jest dwuczęściowy odlew sztyletu, szerokie żeberko środkowe, półkolisty płytki podstawy rękojeści z trzema nitami oraz płasko sklepiona głowica rękojeści. Typ malchiński z kolei posiada w przekroju poprzecznym owalny trzonek rękojeści z płasko zakończoną głowicą.

Typ szwajcarski posiada często bogate zdobienie rękojeści wykonywanej z materiału organicznego.

W następnej kolejności autor prezentuje sztylety z pełną oraz językową rękojeścią ze starszej i środkowej epoki brązu. Poszczególne typy tworzą często pojedyncze egzemplarze z kilku miejscowości (np. Beichlingen, Schwarza, Augst, Gera, Schallenburg, Arneburg, Nedlitz, Warnstedt, Lerup).

Do sztyletów z pełną rękojeścią z młodszej epoki brązu zaliczono okazy pochodzenia wschodniego.

Wśród, omawianych w następnej kolejności, berel sztyletowych wyróżniono typ saksoński, który jest uważany za wyjściowy. Wskazywała by na to metoda odlewania z dwóch części, typologicznie starsza od produkcji polegającej na odlewie jednoczęściowym.

Typ północnoniemiecki posiada trójkątny obuch, charakterystyczne zakończenie głowicy z żeberkowaną nóżką. Wydzielone trzy warianty różnią się długością tulejki, obecnością na niej ornamentu oraz kształtem głowicy tulejki.

Do typu polskiego zaliczany jest tylko jeden egzemplarz (Bresinchen) z żebrowaną płytką głowicy i tulejką trzonu i trzema dekoracyjnymi nitami stożkowatymi.

Do grupy berel sztyletowych z metalowym obuchem zaliczane są nieco odmienne okazy z Dieskau, Langenstein i Welbsleben (?), jak również egzemplarz specjalny, związany funkcjonalnie z berłami sztyletowymi (Unika).

W dalszej części z katalogowane są ostrza berel sztyletowych, na podstawie kroju płytek do osadzania rękojeści podzielone na 7 wariantów oraz schyłkowoneolityczne sztylety miedziane.

Wśród trójkątnych ostrzy sztyletów z wczesnej epoki brązu autor wyróżnił kilka wariantów. Najliczniejsze są płaskie, szerokie ostrza, o średniej długości 10 cm, u których zakończenie rękojeści jest często

dachówkowate (wariant Burgstaden – Leubingen). Ostrza bardziej wąskie o długości nieco większej niż 10 cm należą do wariantu Deutschhof – Schmerzke. Natomiast okazy o długości większej niż 15 cm, z rombownatym lub szpiczasto – owalnym przekrojem i niekiedy z żeberkiem plastycznym tworzą wariant Freyburg – Röderau. Ostatni wariant (Hornshagen – Neunheilingen) posiada płasko sklepione płytki rękojeści z 3 – 6 nitami. Do grupy tej należą także ostrza pochodzenia zachodnioalpejskiego.

Dalsza część katalogu przedstawia ostrza sztyletów ze starszej i środkowej epoki brązu. Znalazły tu miejsce okazy z trapezownatą płytką do osadzania rękojeści, ostrza krótkich mieczy z analogicznie ukształtowaną płytką oraz różniące się wielkością, przekrojem i liczbą nitów ostrza krótkich mieczy typu Sögel.

Niewielką grupę ostrzy sztyletów i krótkich mieczy z trapezownatą płytką do osadzania rękojeści zaopatrzoną w dwa nity stanowią zabytki pochodzenia zachodnioeuropejskiego.

Ostrza sztyletów typ Spiegelsdorf – Tribsees zostały wydzielone na podstawie obecności wyrostka wzmacniającego osadzenie rękojeści. Kształt płytki do osadzania rękojeści posłużył do podziału ostrzy na kilka typów. Znane są płytki poszerzone (typ Mittenwalde), rombownate z trzema nitami (typ Desdorf). Różnica w liczbie nitów umożliwiła odróżnienie wariantu 1 w typie Spandau – Käcklitz od typu Mittenwalde. Wariant 2 charakteryzuje się masywnym żeberkiem środkowym i trójkątną płytką do osadzania rękojeści.

Grupę ostrzy sztyletów ze starszej i środkowej epoki brązu tworzą również egzemplarze ze zwężoną, częściowo ostrołukową rękojeścią (typ Haldensleben), z trójkątną płytką do osadzania rękojeści (typ Garz), z wyodrębnioną, ostrołukową płytką (typ Borkow), z wyodrębnioną, tarczownatą płytką (typ Vienau).

Ze względu na wąski liść wyróżniono grupę lancetownatych ostrzy sztyletów, wśród których wydzielono 4 warianty kierując się m. in. kształtem części służącej do osadzania rękojeści.

Sztylety z językową rękojeścią, traktowane czasami jako krótkie miecze, podzielono na kilka typów (Nenzingen, Löpitz, Farnstädt) w głównej mierze na podstawie przekroju ostrza, liczby nitów oraz obecności żeberk środkowych.

W końcowej części katalogu omówiono formy sztyletopodobne z młodszej epoki brązu. Należą do nich niezdobione i zdobione (z Seddin) lancety, miniaturowe miecze z pełną rękojeścią, krótkie miecze z krótką językową rękojeścią. Osobno zostało uję-

te ostrze (krótki miecz) z Garwitz z szeroką, trójkątną częścią łączącą klingę z rękojeścią

Po katalogu autor zamieścił wykaz literatury oraz zbiorów i muzeów gromadzących prezentowane materiały. Tom kończy zestaw 78 tablic obrazujących poszczególne zabytki oraz lokalizację stanowisk, z których pochodzą. Ostatnia tablica przedstawia chronologiczny rozkład typów sztyletów i beret sztyletowych.

Podstawowym celem serii PBF jest uporządkowanie prezentowanych w niej przedmiotów brązowych oraz ujednoczenie ich klasyfikacji. Mimo niewątpliwie dużej przydatności publikacji tych katalo-

gowych prac, istnieją pewne trudności w korzystaniu z tych opracowań. Wynikają one zapewne z szerokiego zakresu terytorialnego, z którego pochodzą materiały źródłowe i z indywidualnego podejścia metodycznego autorów. Różnice między nimi widoczne są np. w nazewnictwie typów. Przykładem może być porównanie opracowania sztyletów z terenu Polski z recenzowanym tomem. Typ meklemburski beret sztyletowych np. jest tu określany jako typ północnoniemiecki. W obrębie tych typów różne są też kryteria wydzielenia i liczba wariantów. Podobnie jest w przypadku typu wielkopolskiego nazywanego przez Wüstemanna typem polskim.

Radosław Jarysz

Adres autora:

mgr Radosław Jarysz
Katedra Archeologii
Uniwersytetu Wrocławskiego
ul. Szewska 48
50-139 Wrocław